

ABDUQODIR SHAKURIYNING MILLIY MATBUOTNI RIVOJLANTIRISHDAGI ROOLI, "SHAKURIYA MAKTABI"

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti pedagogika yo'nalishi 1-
bosqich magistranti Muxtorqulova Rushona Zohidjon qizi*

Email: rushonamuxtorqulova@gmail.com

***Annotasiya:** Abduqodir Shakuriy faoliyati jadidchilik harakatining ma'rifiy ildizlarini ochib beradi. U ta'lim orqali millatni uyg'otish va taraqqiyotga erishishning muhimligini anglagan va zamonaviy ta'lim tizimini yaratishga katta hissa qo'shgan. An'anaviy maktablarda asosan diniy fanlar va murakkab arab grammatikasi o'rgatilgan, o'qitish usullari esa uzoq va samarali bo'lmagan. Shakuriy esa 1899-yilda Samarqandda "Shakuriya" maktabini ochib, "usuli savtiya" nomli fonetik usulni joriy qildi; bunda harflarning tovushi o'rgatilgan va savod chiqarish jarayoni ancha tezlashgan. Abduqodir Shakuriy o'zining yangi pedagogik g'oyalari va amaliyoti bilan O'zbekistondagi zamonaviy ta'lim tizimining poydevorini yaratgan, uning merosi keyingi avlod jadidlari uchun yo'nalish bo'lib xizmat qilgan.*

***Kalit so'zlar :** Jadidchilik harakati, Usuli Jadid, Fonetik usul (usuli savtiya), Pedagogik tamoyillar, Insonparvarlik, Individual yondashuv, Jadid matbuoti, Ta'linda yangilanish, O'zbekistonda zamonaviy ta'limning poydevori*

Abduqodir Shakuriy faoliyati shuni ko'rsatadiki, jadidchilik harakati nafaqat siyosiy yoki ijtimoiy, balki eng avvalo chuqur ma'rifiy harakat bo'lgan. Ular millatni uyg'otishning asosiy yo'li ta'lim ekanligini anglaganlar va shu yo'lda bor kuchlarini sarflaganlar. Shakuriy ana shu yo'lning eng yorqin namoyandalaridan biridir. Uning hayoti va ijodi bugungi kunda ham ta'lim-tarbiya sohasida dolzarb ahamiyatga ega.

Jadidlar, jumladan, Abduqodir Shakuriy ana shunday ta'lim tizimi millatning taraqqiy topishiga to'sqinlik qilayotganini tushunib yetishdi. Ular zamonaviy, millatga foyda keltiradigan, ilm-fanni o'rgatadigan yangi maktablar ochishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yishdi.

1.O'qitish Usuli:	Asosan Qur'onni yodlash, arab tilining grammatikasini murakkab qoidalar bilan o'rganishga qaratilgan. Savod o'rgatish "abjad" usuli bo'yicha olib borilgan, ya'ni harflarni yodlab, keyin ularni qo'shish orqali o'qish o'rganilgan. Bu jarayon juda uzoq (ba'zan 5-7 yilgacha) davom etgan va ko'pchilik o'quvchilar savodni to'liq chiqara olmasdan maktabni tashlab ketishgan.
2.O'quv Fanlari:	Dunyoviy fanlar deyarli o'qitilmagan. Asosiy e'tibor diniy bilimlarga qaratilgan.
3.Darsliklar:	Eski, asrlar davomida o'zgarmagan darsliklardan foydalanilgan.
4.Tarbiyaviy Jihat:	Ko'pincha jismoniy jazo qo'llanilgan, o'qitish zerikarli va bir xil usulda bo'lgan.

Abduqodir Shakuriyning "Usuli Jadid" Maktabi va G'oyalari

1. Maktabning Ochilishi (1899-yil): Abduqodir Shakuriyning Samarqanddagi o'z hovlisida ochgan maktabi nafaqat Samarqand, balki butun mintaqa uchun namuna bo'ldi. Bu maktab "Shakuriya" nomi bilan mashhur bo'lgan.

2. "Usuli Jadid" Metodikasi: Shakuriy eng avvalo savod o'rgatish usulini tubdan o'zgartirdi. U "usuli savtiya" (fonetik usul)ni joriy qildi. Bu usulda harflarning nomi emas, balki tovushi o'rgatildi. Bu usul yordamida o'quvchilar ancha qisqa muddatda (bir necha oyda) savod chiqarish imkoniga ega bo'ldilar. Bu o'sha davr uchun haqiqiy inqilobiy yangilik edi.

3. O'quv Dasturi: Shakuriy maktabida faqat diniy fanlar emas, balki zamonaviy dunyoviy fanlar ham o'qitildi. Dasturga ona tili, adabiyot, hisob (arifmetika), jug'rofiya, tarix, tabiatshunoslik (ilmi ashya) kabi fanlar kiritildi.

Bu fanlar o'quvchilarni atrofdagi dunyo bilan tanishtirish, ularning fikrlash doirasini kengaytirish va kelajakda kasb egallashlari uchun zarur bilimlarni berishga qaratilgan edi.

4. Darsliklari: Shakuriy bu yangi dasturlar bo'yicha o'zi darsliklar yozdi. Uning "Jome ul-hikoyat", "Zubdat ul-hikoyat" kabi o'qish kitoblari oddiy tilda, tushunarli jumlar bilan yozilgan bo'lib, undagi hikoyalar ibratli va tarbiyaviy ahamiyatga ega edi. Ular orqali bolalarga halollik, mehnatsevarlik, poklik, bilimga chanqoqlik kabi fazilatlar singdirilgan. Shuningdek, "Hisob" va "Jug'rofiya" kabi darsliklari ham fanlarni oson o'zlashtirishga yordam bergan. Bu darsliklar qo'lyozma holida ko'paytirilib, boshqa jadid maktablarida ham foydalanilgan.

5. Pedagogik Tamoyillari: Shakuriyning ta'limga yondashuvi insonparvarlik ruhida edi. U bolalarni sevgan, ularning qobiliyatini rivojlantirishga intilgan. Darslarni qiziqarli o'tishga harakat qilgan, o'quvchilar bilan muloqotda bo'lgan. Bu eski maktablardagi qattiq intizom va zerikarli darslardan tubdan farq qilardi. U o'qituvchining shaxsiy namunasi va o'quvchiga individual yondashuv muhimligini tushungan.

6. Jadid Matbuotidagi Faoliyati: Shakuriy "Oyina" kabi jadid jurnallarida faol qatnashib, publitsistik maqolalar yozgan. Uning maqolalarida xalqni savodsizlikdan qutulishga, ilm-fan o'rganishga, o'z huquqlarini bilishga, qizlar ta'limiga e'tibor berishga chaqiriqlar yangragan. Uning yozganlari keng **jamoatchilikni ma'rifatga targ'ib qilishga xizmat qilgan.**

7. Merosi: Abduqodir Shakuriyning asosiy merosi – bu uning ochgan maktabi, yozgan darsliklari va ilgari surgan pedagogik g'oyalaridir. U O'zbekistonda zamonaviy umumta'lim maktablari tizimining poydevorini qo'ygan shaxslardan biri hisoblanadi. Uning g'oyalari keyingi jadid pedagoglariga ilhom bergan va butun Turkistonda yangi maktablar ochilishiga turtki bo'lgan.

Ma'naviyat, odob-axloq, madaniyatning kelib chiqishi har bir xalqning o'tmishdagi boy merosi qa'ridadir. Ular avloddan-avlodga o'tib boradi va har bir avlod ularning xilma-xilligi va ilg'orligiga hissa qo'shadi. O'zbekiston xalqi mustaqillikka erishgach, davlat va jamiyat taraqqiyotining o'ziga xos yo'lini tanladi, ma'naviy qadriyatlarni tiklashga e'tibor qaratdi. Sharqda axloqiy va ma'naviy qadriyatlar shunchaki so'z emas - ular hayot tarzi, xatti-harakatlar me'yori, hatto borliqning ma'nosi, borliqning ma'nosi deyish mumkin. Tarixiy jihatdan ma'naviy-axloqiy asoslarni rivojlantirish, an'analar, urf-odatlar, madaniyatni tiklash, dunyoviy bilimlarni targ'ib etishga ijtimoiy-siyosiy oqim – jadidchilik vakillari salmoqli hissa qo'shdilar. Yigirmanchi asrning yetmishinchi yillarining oxirigacha jadidchilik harakati va uning Sadridin Ayniydan boshqa yetakchilari so'qut saqladilar.

Chor hukumati davrida zamonaviy usuli jadidlarning taraqqiyi:

O'zbekiston Respublikasi suverenitetini e'lon qilgandan keyin esa jadid kitoblari nashr etila boshlandi. Jadidchilik oqimi (arabcha "jaded" — yangi degan ma'noni anglatadi) bugungi Tatariston Respublikasi hududida paydo bo'lib, pirovardida Buxoro, Xiva va Turkiston yurtlariga tarqaldi. XIX asrning so'nggi yillari — XX asrning ilk davrlarida Turkiston jadidlariga Mahmudxo'ja Behbudiy, Abduqodir Shakuriy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy hamda o'nlab boshqa ma'rifatparvar zotlar yetakchilik qilishgan. Markaziy Osiyoning ijtimoiy-madaniy yuksalishini yangi o'zan bo'yicha tasavvur qilgan jadid peshvolari maorif, tarixiy tadqiqotlar, badiiy adabiyot, nashriyot ishi, din va san'at sohalarida bir qator tub o'zgarishlarni amalga oshirishni taklif etdilar. Ular odob-axloq, e'tiqod, adolat, sog'liqni saqlash, ayollar taraqqiyoti, hayotning barcha jabhalarini qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish g'oyalarini ilgari surdilar.

Ushbu oqim ijtimoiy mavqeyi va ayrim masalalarga yondashuvlari borasida o'ziga xosligi bilan ajralib turadigan jamiyatning turfa toifalaridan vakillarni o'z atrofida jamladi. Omma maorifi turli milliy yo'nalishlar, shu

jumladan, jadidlik harakati uchun ham ijtimoiy turmushning eng ustuvor yo'nalishi hisoblanardi. Ismoil Gasprinskiy (1851-1914) Sharq va G'arbni solishtirib, islom olami va turkiy millatlarning global rivojlanishdan borgan sari uzoqlashib ketayotganligining omillarini eng avval anglab yetdi. U turkiy xalqlar orasida bilimsizlikni tugatish, jamoatchilikni ma'naviy-axloqiy va bilim bilan boyitish orqali taraqqiy etgan mamlakatlar darajasiga yetishish intilishini boshlab yubordi.

Ismoil Gasprinskiy maorif tizimini yangilash, o'quv yurtlarida zamonaviy bilimlarni egallash mavzusini o'rtaga tashladi. Turkistonda musulmonlarning ta'lim-tarbiya tizimini modernizatsiya qilish niyatida jadidlar rus-tuzem maktablari nomi bilan mashhur bo'lgan zamonaviy uslubdagi ta'lim dargohlarini ta' sis etdilar. Ularning ta' sis etilgan rasmiy sanasi – 1884-yil 19-oktyabr. Shu kuni bayramona muhitda toshkentlik boy savdogar Said Azimboevning uyida o'quv yurti faoliyat boshladi. Uning dastlabki talabalari hududiy zodagon oilalarning bolalari edi. 1887-yilda Samarqandda, so'ngra esa boshqa shaharlarda ham rus maktablari ochildi. Yagona darsliklar va o'quv materiallari tizimi yo'qligiga qaramay, jadidlar bu maktablar o'quvchilarining amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirishini kafolatlashga harakat qildilar.

Rus-tuzem maktablarining hududiy jamoatchilik orasida obro'sini yuksaltirishga intilib, ularning bitiruvchilari obro'li lavozimlarga ishga tayinlan Rus-tuzem maktablarining hududiy jamoatchilik orasida obro'sini yuksaltirishga intilib, ularning bitiruvchilari obro'li lavozimlarga ishga tayinlanganda ularga imtiyoz berilishini e'lon qilib, xalqni rag'batlantirdi. Ayni paytda, ma'muriyat hududiy zodagon oilalari farzandlari uchun bepul o'qitishni tatbiq etish yo'li bilan ota-onalarni maorifga hamda moddiy tomondan rag'batlantirishni istadi. Davlat o'quv muassasalarini metodik jihatdan ta'minlashga ham e'tibor qaratdi. Farzandlarni mutolaa va yozuvga

o'rgatish maqsadida maxsus ta'lim materiallari hamda xrestomatiya kitobi chop qilindi.

Afsuski, bu harakatlar kutilgan natijani ta'minlamadi. Umuman olganda, rus tilida ta'lim beradigan maktablarda o'quvchilar kamchilikni tashkil etardi. Allaqachon 1903 yilda. Turkistonda 102 boShlang'ich va 2 o'rta jadid maktabi faoliyat ko'rsatgan. Birinchi maktab bitiruvchilari Mannon Uyg'ur, Xamza, Qayum Ramazon, Oybek bo'lgan.

Jadid davri matbuotining sahifalarida Turkistonning iqtisodiy yuksalishi bilan bog'liq dolzarb masalalar markaziy o'rin egallagan edi. Bu masalalar qatoriga, avvalo, mahalliy sanoat tarmoqlarini barpo etish va ularni taraqqiy ettirish kabi fundamental muammolar; milliy bank tizimini shakllantirish; qishloq xo'jaligi sohasini tubdan rivojlantirish; ichki va tashqi savdo aloqalarini optimallashtirish; Turkiston zaminidan qazib olinayotgan foydali qazilmalar hamda boshqa moddiy boyliklarning nazoratsiz olib chiqilishiga chek qo'yish; ularni joyida chuqur qayta ishlashni yo'lga qo'yib, viloyatdan xomashyo emas, balki yuqori qo'shimcha qiymatga ega tayyor mahsulotlarni eksport qilishni ta'minlash; shuningdek, fan va texnikaning ilg'or yutuqlarini ishlab chiqarish jarayonlariga integratsiya qilish kabi strategik yo'nalishlar kirardi.

Turkiston jadidlari, xususan, ularning yetakchi arboblari, boshqa xalqlarga nisbatan har qanday adovat his-tuyg'ularidan mutlaqo xoli edilar. Aksincha, ular Yevropa sivilizatsiyasiga mansub rus, yahudiy, arman, nemis va boshqa xalqlarning iqtisodiyot, siyosat, madaniyat, ilm-fan va texnologiya sohalarida erishgan beqiyos muvaffaqiyatlarini ulkan hayrat va ehtirom bilan qalamga oldilar. Ular o'z vatandoshlarini Yevropa xalqlarining boy tarixi, adabiyoti, betakror madaniy merosi, tillari, shuningdek, siyosiy va huquqiy tajribalarini chuqur o'rganishga da'vat etar ekanlar, Yevropa madaniyati, ilm-fan va texnologiyaning ilg'or yutuqlarini o'zlashtirish va ularni mahalliyashtirish tarafdori bo'ldilar.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, davriy matbuot sahifalarida jadidlar, xususan, Abduqodir Shahuriyning pedagogik faoliyati nafaqat tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan, balki bugungi kun bilan hamohang bo'lgan qator muammolarni ko'tardilar. Ushbu muammolar quyidagilarni o'z ichiga olardi: jahonning yetakchi mamlakatlari, xususan, Yevropa ta'lim muassasalarida milliy kadrlar salohiyatini shakllantirish va rivojlantirish zarurati; islom dinini Turkiston xalqlarini yuksak axloqiy qadriyatlar, chuqur vatanparvarlik va mustahkam hamjihatlik ruhida tarbiyalashning samarali vositasi sifatida qo'llash; ayollarning ijtimoiy-foydali mehnatga, shuningdek, siyosiy va madaniy hayotning barcha jabhalariga faol jalb etilishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish; nihoyat, barcha fuqarolarga, ularning ijtimoiy va milliy kelib chiqishi, diniy mansubligidan qat'i nazar, keng qamrovli demokratik huquq va erkinliklarni ta'minlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dolimov U. Turkistonda jadid maktablari. T.: Universitet, 2006.
2. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi 2 -qism darslik. T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutobxonasi, 2005.
3. Hofiz Tanish Buxoriy. Abdullanoma. (Sharafnomayi Shohiy) 1- kitob. Fors tilidan S.Mirzaev tarjimasi. T.: Sharq, 1999.
4. Muhammad Ali Baljuvoni. Tarixi nofeiy. (Foydali tarix). Tojik tilidan tarjima so'z boshi va izohlar mualliflari Sh.Voxidov va Z.Choriev. T.: Akademiya, 2001.
5. Qur'oni Karim. Tarjimalar va izohlar muallifi Alouddin Mansur. 2004.
6. So'fi Olloyor. Sabot ul - ojizin. - T.: Mehnat, 1991.
7. Tarixiy xotira-ma'naviyat asosi" mavzusida Respublika ilmiynazariy anjumani materiallari. Buxoro. 2008.